

OSMAN BEDRÜDDİN ERZURÛMÎ (1850–1924) ÖRNEĞİNDE KURBİYYET

THE NEARNESS IN THE CASE OF OSMAN BEDRÜDDİN ERZURÛMÎ (1850–1924)

Dr. Esmâ ÖZTÜRK

smaozturk@yahoo.com, Ankara/Türkiye

ÖZ

Osman Bedrüddin Erzurûmî, “İmam Efendi” lakabıyla tanınan; 19.yüzyılın son devresinde yaşamış, Nakşî silsileye mensup bir âlim ve mutasavvıftır. Osman Bedrüddin Erzurûmî’nin özellikle kurbîyyetle ilgili çok sayıda açıklaması bulunmasına rağmen, bu konudaki görüşlerinin toplandığı müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu makalede Osman Bedrüddin Erzurûmî özelinde kurbîyyet kavramı incelenecek; “Gülzâr-ı Sâminî” adını verdiği ve sohbetlerini içeren eserinden atıflar yapılmak suretiyle mutasavvıfın kurb konusuna yaklaşımı hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osman Bedrüddin Erzurûmî, kurbîyyet, Sâminî

ABSTRACT

Osman Bedrüddin Erzurûmî, also known as “İmam Efendi”; is a scholar and sufi belonging to Naqshî sufi order who lived in the last quarter of the 19th century. Although Osman Bedrüddin Erzurûmî has a great deal of explanations about nearness, an independant study evaluating his thoughts about this issue is not present. In this article, the concept of nearness will be examined in the case of Osman Bedrüddin Erzurûmî by referring to his work named "Gülzâr-i Sâminî, which includes his conversations. Accordingly, we will try to give information about his approach to the nearness issue.

Key words: Osman Bedrüddin Erzurûmî, nearness, Sâminî

1. GİRİŞ

Tasavvufun temel kavramlarından biri olan kurb, en yalın anlatımıyla *Allah'a yakın olma hâlini* ifade eder. Bu yakınlığın tesis edilmesi; kulun her iki dünyada da saadetine yol açarken; Allah'tan uzak olması bedbaht olmaya sevk edecek kötü işlere meyilli olduğunun bir işaretidir. Bu nedenle yapılan ibadetlerin en temel gayesi; Rabbin sevgisini kazanıp rızasına ermektir. Çünkü insan en çok ibadet halinde iken Hakk'a yakın olur. Söz konusu durum hadiste "*Kulun Allah'a en yakın olduğu zaman secdede bulunduğu andır.*"¹ şeklinde ifade edilmiştir.²

Sözlükte "*Allah'ın emirlerine uygun davranmak, bütün vakitlerde Allah'a ibadet etmek*"³ anlamına gelen "*kurb*" kelimesi; "*uzaklık*" anlamına gelen "*bu'd*"⁴ ile zıt anlamı olarak kullanılmaktadır. İstılâhî olarak kurb; "*Kulun kendisine mutluluk veren her şeyle Allah'a yaklaşmasıdır.*"⁵ Yalnız burada kast edilen yakınlığın, zaman ve mekân olarak değil, daha ziyade zikir ve sâlih amelle elde edilen mânevî yakınlık olduğu gözden kaçırılmamalıdır. Çünkü zamanlı ve mekânlı olmak cisimlere hastır. Oysaki Allah her ikisinden de

¹ Müsned, II, 421; Müslim, "Salât", 215.

² Süleyman Ateş, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Kurb Maddesi, 2002,c.26,ss.432–433.

³ Abdürrezzak Kâşânî, *Letâifu'l-a'lâm fi'şarâih ehlî'l-ilhâm*, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015, s.452.

⁴ Bu'd, "*Allah'tan uzak olma*" anlamındadır. Bu uzaklığın ilk safhası; O'nun yardım ve ihsanından uzak kalmaktır. Daha sonraki aşamada hakikatten uzak kalmak gelir. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003, s.174.

⁵ Ali İbn Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf Cürçânî, *Kitâbu't-Tâ'rîfât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü)*, Terc. ve Şerh.: Ârif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997, s.179.

münezzehdir.⁶ Bu nedenle Allah'ın kula yakın olmasıyla esas anlaşılması gereken; kullarına vermiş olduğu nimetler, lütûflar, ihsanlar ve feyizlerdir.⁷

Konuyla ilgili âyetler tarandığında görülmektedir ki Yüce Allah; kullarına çok yakın olduğunu; dua eden kuluna mutlaka karşılık verdiğini bildirmiş ve bu suretle kullarının O'nun yakınlığından haberdar olmalarının saadet ve selametlerini temin edeceğine işaret etmiştir.⁸ Diğer bir âyette ise, “Sözünüzü ister gizleyin, ister açığa vurun. Çünkü O, bütün kalplerin sırrını bilir. Bilmez mi O yaratan ki, O bütün kalplerdeki düşünceleri bilendir, her şeyden haberdardır.”⁹ buyurarak, bu yakınlığının kullar tarafından yeterince idrak edilmediğini vurgulamıştır. Son âyetten de anlaşıldığı kadarıyla, sadece bedensel tahâret yeterli değildir. Asıl olan içimizde bulunanların temizlenmesidir ki, bu temizlik işi de nazargâh-ı ilâhî olan kalpte gerçekleştirilir. Tasavvuf terminolojisinde “tasfiye-i kalb”¹⁰ olarak adlandırılan bu ameliye; insanın bâtınına her an nâzır olmasını sağlamaktadır.¹¹

Tasavvufun temel kavramlarından olan kurbîyyet hakkında birçok mutasavvıf görüş bildirmiştir. Örneğin; sûfi zâhidlerden Ebu Muhammed Ruveym b. Ahmed (ö. 330/941) bunu “Engelleri kaldırmak suretiyle Allah'a vasil olmaktır.”¹² şeklinde tanımlamıştır. Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) ise “Bilesin ki Allah kullarına, onların kalplerinin kendisine yakınlığı ölçüsünde yakındır. Öyleyse sen kalbinin neye yakın olduğuna bak!”¹³ demek suretiyle Yaratıcıyla bu yakınlığın tesisi için kişinin kalbini murakabe altında tutması gerektiğine vurgu yapmıştır.

Tasavvuf şairleri bu kavrama ayrı bir ilgi göstermişlerdir. Sözelimi Mesnevî'nin mücidi ve Mevlânâ'nın izinde yürüdüğü mânevî üstadı Senâî (ö. 535/1140) *Hadîkatu'l-Hakîka*'da seyr u sülûk terimlerini güçlü bir şekilde kullanmış, bunlar içerisinde *حال قرب* / hâl-i kurb, *حال يقين* / hâl-i yakîni sıkça dile getirmiştir.¹⁴ Öte yandan Şeyh Hacı Hamîd Hamdî-i Vâni el-Malatî (1873–1955) de Allah'la kul arasında kurulacak yakınlığın kalp tezkiyesiyle olacağını bildirip şöyle tarif etmiştir:

“Kalb tezkiye pak ve ıslah ve taate iştiğalinde Allâh'ın kurbîyle saîd olur. Zira ilim ve ameliyle nemade bulunur. Kuvve-i nazariyenin derecât-ı aksası bulunan vücûd-i sâni' ve vücûb-i zât ve kemâl-i sıfâta ilim ile zeki bulup kuvve-i ameliyye kemâlâtının müntehası olan nimetlerin şüküründe müstağrak olur.”¹⁵

Mevlânâ ise bu konuda şöyle demiştir:

“O'nun yani Hakk'ın huzuruna iki 'ene (ben)' sığmaz. Sen 'ene' dersin; O da 'ene'der. Ya sen O'nun muvacehesinde öl, yahut O senin muvacehede ölsün ki bu ikilik kalmayın. Fakat O'nun ölmesine ne hâriçte ne de zihinde imkân yoktur. Çünkü O, ölmeyen diridir. Hak, o kadar lütüfkârdır ki eğer mümkün olsaydı O, senin için ölürdü (ta ki arada ikilik kalmayın). Fakat mademki O'nun ölmesi imkânsızdır; o hâlde bu ikiliğin kalkması ve O'nun sana tecellî etmesi için, sen öl. İki canlı kuşu birbirine bağlasan, aynı cinsten olan kuşların iki tane olan kanatları dörde çıktığı hâlde uçamazlar. Çünkü ikilik mevcuttur. Hâlbuki canlı bir kuşa, ölü bir kuşu bağlarsan uçar. Zira ikilik kalmamıştır. Güneşte o kadar lütuf vardır ki yarasanın önünde ölür; fakat buna imkân olmadığından (O ezeli nurun ölmesine imkân bulunmadığından); 'Ey yarasa! Benim lütfüm bütün cihana ermiştir, sana da ihsânda bulunmak isterim. Senin ölmen imkân dairesinde olduğundan sen öl. Böyle yaparsan Ben'im nur-ı celâlimden nasibini alırsın. Yarasalıktan kurtulup (ilahî) kurbîyyet Kaf'ının Anka'sı hâline gelersin.”¹⁶

Yukarıdaki pasajdan da anlaşılacağı üzere Mevlânâ, Hakk'a kurbîyyetin koşulunu “ölmeden önce ölmek” olarak belirlemiştir. Görüldüğü gibi bu konu mutasavvıfların ilgisini çekmiş ancak her biri farklı değerlendirmiştir.

⁶ Muhyiddin İbnü'l-Arabî bu durumu şöyle anlatır: “O'nun Zâtı için bir yakınlık düşünülemez. Uzaklık da öyle. Hele bir şekil asla! Ondandır bir zaman meşhûmu ile haber sormak da imkânsızdır. Hâsılı kelam: Onun için ne vaktin, ne zamanların, ne yerin, ne altın, ne üstün, ne de Onunla beraber bir mevcudun varlığı düşünülebilir.” Muhyiddin-i Arabî, *Mir'âtül-İrfân*, Toker Matbaası, İstanbul, 1969, s.16.

⁷ Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru lhyâ'it- Turâsî-Arabî, Beyrut, 1999, c. 11, s.83.

⁸ Bakara 2/186.

⁹ Müлк 67/13–14.

¹⁰ Kalbi kirlenen ve onun temizlenmesini sağlayan ameller için bkz: Hâris b. Esed el-Muhâsibî, *el-Mesâil fî a'mâli'l-kulûb ve'l-cevârih*, Tahk.: Abdülkadir Ata, Mektebetü't-Turâsî'l-İslamî, Kahire, 1969.

¹¹ Osman Bedrüddîn Erzurûmî (İmam Efendi), *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, Marifet Yay., İstanbul, 5.defter, ss.380-381.

¹² Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, Haz.: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1992, s.159.

¹³ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, Tahk.: Abdülhalîm Mahmûd ve Abdülbâki Surûr, Dâr'ül-Kütübü'l-Hadis, 1960, Mısır, s.85.

¹⁴ Mustafa Altunkaya, *Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı*, Çıra Yayınları, İstanbul, 2017, s. 39.

¹⁵ Şeyh Hacı Hamîd Hamdî-i Vâni el-Malatî, *Zübdetü'l-İrfân Fi Tedkiki'l-İtkân-Kur'an Tetkiklerinde İrfân'ın Özü*, Tahk.,Terc.ve Transk.: Mustafa Altunkaya, Mevhîbe Altunkaya, Çıra Akademi, İstanbul, 2016, s.61.

¹⁶ Mevlânâ Celaledîn, *Fihî Mâ Fih*, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959, s.20; Mevlânâ Celaledîn Rûmî, *Fihî Mâ Fih*, Terc.: Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013, ss.25–26.

Osman Bedrüddin Erzurûmî, “İmam Efendi”¹⁷ lakabıyla tanınan; Osmanlı Devleti’nin son devresinde Harput’ta yaşamış Erzurumlu bir âlim ve mutasavvıftır. Nakşî silsilenin Sâminî koluna mensuptur. Bu yoldaki hocası Şeyh Mahmud Sâminî (ö.1895)’dir.¹⁸ Günümüzde Erzurûmî’yle ilgili olarak biri lisans, diğeri ikisi de yüksek lisans tezi olmak üzere üç tez çalışması yapılmıştır.¹⁹ Ayrıca Erzurûmî, çeşitli akademisyenlerce kaleme alınan makale düzeyinde çalışmalara da konu olmuştur,²⁰ ancak özellikle kurbîyyetle ilgili çok sayıda izahı bulunan mutasavvıfın, bu konudaki görüşlerinin toplandığı müstakil bir çalışma yapılmamıştır. Bu makaleyle Erzurûmî’nin “*Gülzâr-ı Sâminî*” adını verdiği ve sohbetlerini içeren eseri taranarak kurbîyyetle ilgili görüşleri ortaya çıkarılacaktır.

2. OSMAN BEDRÜDDİN ERZURÛMÎ’DE KURBİYYET ANLAYIŞI

Sohbetlerinde Allah’a vuslat, mârifet ve kurbet konularını çok defalar anlatmış olduğunu tespit ettiğimiz Osman Bedrüddin Erzurûmî, aslında kulların kalpleri cihetinden Cenâb-ı Hak’a çok yakın²¹ olduğunu ve O’na münasebetimizin bu yüzden gerçekleştiğini şöyle anlatır:²²

*“Sıkıntı O’nda değil bizdedir. Biz kendimizi O’na uzak sandıkça ve O’ndan gaflet ettikçe, zâhir ve bâtınımıza, tüm hallerimize Basîr ve Muttali olduğuna böyle inanmadıkça uzaklığımız artar. O’nun için huzuru elde etmeye ve ehl-i huzur olmaya çalışmamız lazımdır. Bu amaç uğruna çalışırız. O verir ya da vermez. O’nun takdiridir. Kulun buna karışması doğru değildir. Kula yakışan Rabbinden ümit kesmeden çalışmaya devam etmektir.”*²³

Onun kanaatine mü’minler iki şekilde hareket ederler. İlk grup yalnız Kitap ve sünnetin zâhiri emirlerini tutar, fakat bâtınlarını temizleme yoluna gitmez. Bunlar sâlih amelleri nedeniyle hesaba çekildikten sonra çok güçlkle yakalarını kurtarabilip Cennete gitseler bile, Cenâb-ı Hak’a kurbet ve vuslattan mahrum kalırlar. İkinci grup, zâhir emirleri tuttıkları gibi bâtınlarını da güzel ahvâl ve hâl tedârikiyle, zikir, fikir ve muhabbetle süsleyerek huzûra çıkmaya lâyık olurlar. Bunlar vuslat ve kurbete ulaşanlardır.²⁴

Erzurûmî’ye göre, Allah’a yakınlık elde etmenin bir yolu, evliyaullahla muhabbet duymak ve ona hizmet etmektir. Allah dostlarıyla bu şekilde yakınlık kurmak, kişinin hayır ve selamet elde etmesine en büyük vesilelerden birisidir.²⁵ “*Fakat ne gariptir ki, kendi gibi insanlardan iltifat gözler de padişahlar padişahu Cenâb-ı Rabbül’âlemîn Hazretlerinin ve mürşitlerin iltifatına mazhar olmak istemeyiz.*” Mademki büyüklük istiyoruz, O’na kurbîyyet ve vuslatın yolu buradan geçmektedir.²⁶ Peki ama bu nasıl olacak? Esas nokta işte bu keyfiyeti anlamaktır. “*Ulemâ, yanına gelecek kimselere emrin zâhirini ve bâtını anlatacak, ilâhî ahlâkla tahalluku, tahliye-i kalbi, tahliye-i rûhu ve tecliyeye-i sırrın yolunu; velhâsıl Cenâb-ı Hak’ta fânî ve O’nunla bâkî olmanın esrârını, muhabbet-i ilâhiyi, ihlâs ve istikameti öğretecek*” ; gelenler de günahlarına ve

¹⁷ 93 harbi olarak bilinen ve 1877’de gerçekleşen Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Aziziye Tabyaları’nın düşmesi üzerine halkı cesaretlendirmek için Ayaz Paşa Camii’nden ezan okumuştur. Tabyaların Ruslardan geri alınmasına katkıda bulunan bu teşebbüsten sonra halk arasında bu lakapla anılmıştır.

¹⁸ Şeyh Mahmud Sâminî, tasavvufi terbiyesini Nakşî Şeyhi Ali Septî Efendi’den almıştır. Ali Septî’nin sekizinci halifesi olduğu için “Sâminî” olarak adlandırılmıştır. Cevdet Kılıç, Osman Bedreddin Erzurûmî’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri (Harput’ta Yaşamış Bir Erzurumlu Âlim ve Mutasavvıf), Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26–28 Haziran 2006. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi), c.II, s.3.

¹⁹ Tezler için bkz.: Ülkü Yerebasan, *Osman Bedrüddin Erzurûmî Hz.lerinin Felsefî Görüşleri*, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2003; Bezim Belkırat, *Osman Bedreddin Erzurûmî (İmam Efendi) Hazretleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Ankara Üniv., İlahiyat Fak., Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1999; Enver, Türkmen, *Osman Bedrüddin Erzurûmî’nin Gülzâr-ı Sâminî’sinde Bulunan Âyetlerin Tasavvufî Yorumları ve Rûhu’l-Beyan Adlı Tefsirle Karşılaştırılması*, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.

²⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla şu ana kadar bu zâtlâ ilgili yazılan makaleler şunlardır: İhsan Soysaldı, *Osman Bedrüddin Erzurûmî(ö.1924)’nin Bazı Dini ve Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı*, Harran Üniv. İlah. Fak. Derg., Yıl:10, Sayı:14; ss.109-120; Cevdet Kılıç, *Osman Bedreddin Erzurûmî’nin Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri (Harput’ta Yaşamış Bir Erzurumlu Âlim ve Mutasavvıf)*, Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26-28 Haziran 2006. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi), c.II, ss.33-55; Mehmet Soysaldı, *İmam Efendi’nin Öğrettilerinde Tasavvufî Yorumlar*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, ss.63-74 ; Kasım Tatlıhoğlu, *Bir Mutasavvıf Olarak Osman Bedrüddin Erzurûmî’nin (1858-1922) Tasavvuf Düşüncesine Bağlamında “İnsan-ı Kâmil” Anlayışı*, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput’a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14-16 Mayıs 2015, ss.109-120; İhsan Soysaldı, *Osman Bedrüddin Erzurûmî (ö.1924)’nin Tasavvuf Felsefesi Üzerine Bir İnceleme*, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2003, ss.273-282; İhsan Soysaldı, *Osman Bedrüddin Erzurûmî’nin Mektûbat İsimli Eserindeki Bazı Tasavvufî İstihlâklar*, Fırat Üniv. Harput Araştırmaları Dergisi, c.II, sayı I, Elazığ, 2015, ss.1–20.

²¹ Aslında insanın Rabbine yaklaşması için kalbin hâlis olması yanında bedeninin de ibadette devamlı olması lazımdır. Diğer bir ifadeyle, kemal mertebesi için bilgi ve eylem birlikteliğine ihtiyaç vardır. Salt beyin fonksiyonu ile elde edilen bilgi insanı yetiştirmediği gibi; salt ibadet, taat, riyazat faaliyeti ile de istenen sonucu vermemektedir. Bu şekilde, bilgi ve eylem birlikteliğiyle tesis edilen yakınlık; kulun her iki dünyada da saadetine yol açar. Böylece O’nun sevgisi kazanılıp rızasına erilir. Mustafa Altunkaya, *Sûf Hareketi Tarihi*, Çıra Akademi Yay., İstanbul, 2017, s.54.

²² Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 1.defter, s.130.

²³ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, s.321.

²⁴ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.339.

²⁵ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.152–153.

²⁶ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.240–241.

gafletlerine pişman olarak ve O'na ulaşmayı hâlisâne maksad edinerek ulemanın emirlerini dinleyecek, onunla amel edecektir.²⁷

Belirtmek gerekir ki, insanda kemâlâtın gerçekleşmesi iki şartla olur. Birincisi kâmil bir şeyh, ikincisi de bu yolda yürümeyi gerçekten arzu eden tâlib-i sâdik. Bu ikisi mukaddimedir. Bu başlangıçtan bir netice ortaya çıkar ki, o da, kulun Mevlâsına vusûlüdür. Zira verimli olmayan bir araziye ne kadar iyi tohum ekilse ve ne kadar yağmur yağarsa yağsın mahsul vermez. Veya verse bile az hâsılat alınır. Fakat aynı tohum mahsuldâr bir araziye ekildiğinde görülecektir ki, gayet iyi mahsul alınır. Böyle bir tarlaya sahibi en âlâ tohumu ekmekten ve ona emek vermekten hiç çekinmez. Yerine göre canını bile esirgemez. Aynı şekilde bu vücûd toprağı da mûmbit ve mahsuldâr bir arazidir. Buraya ekilen muhabbet ve kulluk tohumlarıyla, elde edilecek en güzel hâsılat iyi ahlâk, mârifet, kurbet ve Allah'a vuslatır.²⁸

Erzurûmî, kulun Allah'a yakınlaşmasını şöyle de anlatır:

"Bizim işimiz kalbe cilâ vermektir....Zikrullah ile, huzur ile kalbimizi cilalandırır ve itmi'nan kesbedersek iş kolaylaşır. Bu cilâ ve tasfiyenin noksanlığı nispetinde kurbîyyet ve mârifetimiz noksan olur, tekmil-i neşe-i insaniyye edemeyiz. Bir taraftan tahliyye (cilâ ve süsleme), bir taraftan da aradaki nefes perdesinin kalkmasına himmet ederiz. Cenâb-ı Hakk da muvaffak buyurur, olur biter..."²⁹

Erzurûmî, bu dünyadayken bedeninin muhabbet ateşiyle temizlenip paklanması gerektiğini söyler. Bunun nasıl olacağını anlatırken şu âyet üzerinden açıklar: *"Ama o inkâra saplananlara gelince, onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, îmana gelmezler. Allah, kalplerini ve kulaklarını mühürlemiş, gözlerine de bir perde inmiştir. Bunlar çok büyük bir azaba müstehaktırlar."*³⁰ Görüldüğü gibi bu âyetin zâhirî mânâsı kâfirler hakkındadır. Ancak o, bâtinî anlamıyla âyette kast edilenin tahkik ehli tarafından farklı yorumlandığını dile getirir. Zira onlar için âyette kast edilen mânâ şöyledir: *"Habîbim ve Habîbimin vârisleri öyle kimselerdir ki, onlar Mâsivâyı-Hakk'ı kâfir oldular. Yani Allah'tan başka ne varsa onlar için yok hükmündedir ve kalplerinin mâsivâyâ tahalluku katıyyen yoktur. Böyle kimseler için de büyük bir azap vardır. Yalnız burada kast edilen azap "tatlı" manasınadır. Bu kesim; mârifet, kurbet, vuslat ve rü'yet-i cemal gibi tatlı lezzetlerle ödüllendirilecektir."*³¹ Burada azabın "tatlı" anlamında değerlendirilmiş olması oldukça dikkat çekicidir.

Bilindiği gibi; iman dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Bu tarif dâhilinde bir müslümanın dili ile *"La ilâhe illallah"* deyip kalbinde başka şeylerle meşgul olması doğru değildir. Erzurûmî, bu haldeki bir kişinin kalbiyle Cenâb-ı Hakk'ı ve O'ndan başka Ma'bud ve Mevcûd-u Hakîki bulunmadığını tasdik edemez durumda olduğu kanaatinde. Yani bu kişinin yaptığı ancak sûrî bir tevhit. Evet, bir sevaba nâil olur ancak burada farkında olmadan çektiği ve bu zikir onun bâtinini temizlemediği için Cennete girse bile ehl-i kurbet ve vuslat olamaz. Zâhiren ve bâtinen tevhit ehli olanlar ise kalp ile bu tasdiki gerçekleştirenlerdir ve onlar hem Cenneti hem de ehl-i kurbeti elde ederler.³²

Âyette *"Biz ona (insana) şah damarından daha yakınız."*³³ buyrulmaktadır. Bu yakınlık umûmî kurbeti kapsar. Zira söz konusu ifadeyle bütün insanlar kastedilmiştir. Erzurûmî'ye göre, Allah'la bazı kulları arasında diğer insanlara nispetle daha özel bir yakınlık vardır. Bunun delili ise Kur'an'da çeşitli âyetlerde geçen *"Muttakiler ve sabredenlerle beraberim."*³⁴ ifadeleridir. Yine ona göre, bu yakınlık hali ve ilâhi beraberliğin daha iyi anlaşılabilmesinin diğer bir örneği³⁵ de Allah u Teâlâ'nın Hz. Musa'ya şu sözüdür: *"Ya Musa, ben beni zikredenlerle beraberim."*³⁶ Bu ifadeye göre; bize bizden daha yakın olan; varlığımız, hayatımız hep kendisinden olan o Zât-ı Zülcelâl Hazretlerini unutmak doğru değildir. Hatta ona göre bu nisyân, en büyük küfrân-ı nimettir. İnsan mademki mevcuttur, işte bu mevcudiyetin esas kaynağını unutmaması lazımdır. Zira bu varlığımız O'nun varlığına, O'nun kurbîyyetine delildir. Bu delil ile her an, her nefes O'nu hazır bilmek gerekmektedir. Eğer böyle yapılmaz ise; Allah'a vuslat ve O'nu müşâhede nimetinden mahrum kalmış olunur.³⁷

²⁷ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.247-248.

²⁸ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, ss.225-226.

²⁹ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 3.defter, s.487.

³⁰ Bakara 2/6-7.

³¹ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 3.defter, ss.393-394.

³² Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.316-317.

³³ Kaf 50/16.

³⁴ Bkz: Bakara 194, Tevbe 123.

³⁵ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, s.161.

³⁶ Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs*, Tashih: Ahmed el-Kalaş, Mektebetü'l-Turâsîl İslâmî, Halep, tarihsiz, c. I, s.211.

³⁷ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.219-220.

Erzurûmî'nin başka bir tespitine göre ise; dil ile Allah'ın kullarına yakınlığı söylene bile, insanlar tarafından davranış ve hal olarak bunun öyle olduğu kabul edilmez. Nitekim eğer öyle olsaydı, haram ve günahlara cüret edilmezdi. Hâlbuki insan hangi vakit O'nu ister ve O'nunla olursa, o anda O'nu bulmuş olur. Uzağa gitmeye ve hariçte aramaya lüzum yoktur.³⁸

Erzurûmî'nin kurbîyetle ilgili diğer bir görüşüne göre “*ibtıla; bilen için Allah'a yakınlaşmaya en büyük vesiledir.*” Buna örnek olarak şu hikâyeyi anlatır: Evliyaullahtan biri cüzzam hastalığına tutulmuş, bütün hastalar için dua edermiş. Dua ettikleri kimseler de Allah'ın izniyle iyileşirmiş. Demişler ki; “*Efendim, dua ediyorsunuz herkes iyi oluyor, afiyetine avdet ediyor, bari zât-ı âliniz için de dua ediniz de bu illetten kurtulunuz.*” O zât şöyle demiş: “*Bir kere Cenâb-ı Hakk'ı rüyada gördüm. Bana emir buyurdu ki: Sana kurbîyet vermek için seni mübtela edeyim mi? Ben de “Evet.” dedim. Sabahleyin uyandım ki bu hastalığa mübtela olmuşum. Ee, şimdi ben artık nasıl dua edeyim ve kurbîyet-i ilahîyeden kendimi uzak kılayım?*”³⁹

Erzurûmî'nin dikkat çektiği bu nokta kanaatimizce önemsenmelidir. Nitekim tıpkı bu hikâyedeki gibi, yaşam boyunca çekilen hastalıkların ve acıların insan psikolojisi üzerindeki olumsuz tesirinin bir yana bırakılarak, Rabbe yakınlaşmaya vesile olduğu düşünülmelidir. Böyle bir pozitif düşünce yapısı; hem bu sıkıntılıların kolay atlattılmasına vesile olacak, hem de bu şekilde, başa gelen belâlar adeta mânevî birer lütuf hükmünü kazanacaktır.

Sohbetlerinde vurgulanan diğer bir husus da nefis ve onun âfetleridir. Zira ona nazaran nefsin kötülüğünü terk eden kimse, Allah'a kurbîyet kazanır. Dünya ile meşgul olurken Mevlâ'dan uzak kalınmamalıdır. Hatta dünya ile meşguliyet esnasında esas niyet Mevlâ'ya ulaşmak olmalıdır.⁴⁰ Bilindiği üzere fikhen, insanın ağızındaki kan miktarı tükürükten fazlaysa abdest bozulur. Tükürük fazla, kan az ise abdest bozulmamış demektir. İşte bu hükümden yola çıkan Erzurûmî, nefisteki kötü huyların baskınlığını taharetsizlik, iyi olanların fazlalığını ise temizlik saymıştır. Benzer şekilde; kişinin cehâletiyle ilmi, gafletiyle huzuru, iyilikleriyle kötülükleri yani özetle her şey bu şeriat terazisinde tartılabilir. Böylece insan, kul olarak Hak karşısındaki durumunu da öğrenmiş olur.⁴¹

Erzurûmî, insanların düştüğü dünya telaşını anlamaz. Nitekim âyette “*Yerde ne varsa sizin için yaratan*”⁴² buyrulmaktadır. Yani bütün eşya ve bütün mevcûdat bizim içindir. Korkup telaşa düşmenin bir anlamı yoktur. Nasılsa onlar bizim önümüze gelecektir. İnsan neyi dert edinirse o şey hakikaten o âdeme dert olur. Hâlbuki esas maksat kalbin sivâdan boşalması ve bu sayede kurbetle vuslatın elde edilmesidir.⁴³

Erzurûmî, yine sohbetlerinin birinde “Hacı Şeyh” isimli Harput'ta yaşayan ihtiyar bir zâtın rüyasını anlatır. Bu zât rüyasında gökten bir zincirin uzandığını görür ve “*Her kim Allah'a gitmek istiyorsa, bu zincire yapışsın, doğruca Allah'a gider.*” diye bir nida işitir. Bunu duyunca bakar ki; herkes o tarafa doğru koşuşturuyor, zincirin ucunu yakalamaya çalışıyor ancak bir türlü yakalayamıyor ve bir tarafa savruluyor. Kendini yoklar. Kalbinde o anda Allah'tan başka bir emel ve matlûbun olmadığını görür. İçinden “*İnşallah o zincire giderim.*” diyerek zincirin yanına kadar yaklaşır. Birden bire yükselmeye başladığını görür. Yükseldikçe yükselir. O sırada önceden vefat etmiş olan oğlu hatırına gelir. Burnunun ucu sızlar. Derhal düşmeye başlar. Bundan anlar ki, Cenâb-ı Hakk'a gitmek ve yükselmek isteyen ancak O'nun gayrisini terk etmekle ve hiçbir şeye gönül vermemekle muvaffak olabilir.⁴⁴

Erzurûmî'nin anlattığı en nihayetinde sadece bir rüyadır ancak hakikat payı vardır. Zira Hak Teâlâ “*O gün ki, ne mal fayda eder ne de oğullar! Ancak Allah'a temiz bir kalp ile gelen başka.*”⁴⁵ buyurmuştur. Bu âyet mücebince, ilâhi nazarın kalbe ve niyete olduğu görülmektedir. Ve yine vurgulanmalıdır ki, her ikisi de bâtın işidir. Cenâb-ı Hakk'a da ancak bâtın cihetinden kurbet ve vuslat kazanılır.⁴⁶

Başka bir sohbetinde Erzurûmî, Allah'a olan yakınlığın nasıl elde edileceğini bir temsille anlatır. Söz konusu hikâyede bir zât, abdâl-ı ilâhiyeden bir şahsa Hakk'a vusûlün usûlünü sorar. O zât: “*Bu kolaydır. Yüzünüzü halktan döndürünüz, Hakk'a teveccüh ve ikbâl ediniz, işte o kadar*” der. Soruyu soran: “*Bu mümkün değil; zira devamlı halk ile meşgulüz.*” diye cevap verir. Abdâl-ı ilâhî olan zât: “*Mademki bu imkânsızdır, hiç olmazsa mahlûkun sözünü işitme.*” der. Diğeri bunun da mümkün olmadığını söyler. Bu defa o zât: “*Öyleyse*

³⁸ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 1.defter, s.161.

³⁹ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 1.defter, s.190.

⁴⁰ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 2.defter, s.211.

⁴¹ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 2.defter, s.211.

⁴² Bakara 2/29.

⁴³ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 2.defter, s.224.

⁴⁴ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 2.defter, ss.332-333.

⁴⁵ Şuarâ 26/88-89.

⁴⁶ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâmîni-Sohbetler I-II*, 3.defter, s.362.

bari gönlünden halka meyil, muhabbet ve iltifatı kes.” diye tavsiyede bulunur. Öbürü, bunun dahi mümkün olmadığını beyan edince, o zât: “Bari muameleni mahlûkun muamelesine benzetme.” der. Diğeri bunun da imkânsız olduğunu söyleyince, o zât soruyu sorana dönerek: “Be ahmak! Sen mahlûktan uzaklaşmaz, onların sözlerini dinler, gönlünden onlara meyil ve iltifatı kesmezsen ve muameleni de onların muamelesine benzetirsen, bu halinle Hâlık-ı Zülcelâl Hz.lerine vusûlü, kurbet ve mârifeti nasıl arzu edersin?” der.⁴⁷ Bu temsîlî hikâyeden de anlaşılacağı üzere, Hakk’a kurbet için mâsivâdan uzaklaşmak veya en azından ona kalpte yer vermemek gerekmektedir ki, bu temiz gönle Allah u Zülcelâl Hazretleri gelip yerleşebilsin.

Erzurûmî, şeriatla amel edip tarikatta yol alan bir kimsenin kalbinin ayna gibi olduğunu; bu aynanın, karşısındakinin kibir, ucb, enâniyyet, gazap, şehvet ve hevâ gibi kötü huylarını hemen yansıttığını söyler. Bu ise kalp aynasının tozlanmasına hatta paslanmasına neden olur. Nihayetinde de kişi seyr u sülûkünden geri kalır.⁴⁸ Bu gibi tehlikelerden kendini koruyan sâlik ise rıza ve ilâhî kurbet yolunu tutmuştur ve Cenâb-ı Hak tarafından ödüllendirilir. Ödül; kalp ve ruh semasının kapısının açılmasıdır. Böylece ilâhî hazîneler sâlikin kalbine dökülmeye başlar. Yani artık sâlik; ilâhî ahlak ile ahlâklanır, Rabbânî sırlara muttali olur, çeşitli mükâşefe ve müşâhedeler yaşar, halkı Hâlık’a sevk ve teşvik eder.⁴⁹

Erzurûmî; kurb-i nevâfil ve kurb-i ferâiz olmak üzere iki çeşit kurbtan bahseder. İlkinde kul, Hak’da fâni olur. Bunun ispatı “O kulumdan gören, işiten ben olurum.”⁵⁰ hadisidir. Bir kulun farz namazları kıldıktan sonra nafîle namazlarına devam etmesi, Cenâb-ı Hak’a mânen yaklaşacağına işaret olarak bu hadisle müjdelenmiştir.⁵¹ Bu fenânın ardından kurb-i ferâiz ortaya çıkar ki, bu sefer de kul, Hak ile bâki olur. Bekâ ise fenâdan daha tamdır, noksansız ve eksiksizdir. Kullar için nihâi yükseliş ancak bekâ ile mümkündür.⁵² Hadiste Allah Teâlâ Hazretlerinin kulun kulağı, gözü, eli, ayağı, kalbi vs. olacağından bahsedilmektedir. Bu ifadeden kasıt; kulun, her şeyle Allah’la meşgul olması, Rabbin razı olmayacak kelamına kulak vermemesi, gözüyle de sadece emrettiği kadarına bakmasıdır. Nafîle ibadetlerle fenâyâ, farzlarla da bekâyâ ulaşılma nedeni ise fenânın bekâdan bir alt basamak olmasıyla ilgilidir. Esas olan farzların yerine getirilmesidir. Nafîleler farzlardan sonra gelir.

“Herkesin Cenâb-ı Hak’dan noksanlık derecesi kendi noksanlığı nisbetinde olur.” diyen Erzurûmî, bu noksanlığın giderilmesi için ölümlerle değil de dirilerle birlikte olmak gerektiğinin altını çizer. Nitekim onun “ölüler” şeklinde tanımladığı grup; sürekli olarak nefsinin arzularına uyanlardır. Bu gibilerle mukârenet, kişinin insanlık hakikatini öldürür. Allah’tan uzaklaşmasına sebep olur.⁵³

Sohbetlerinde hep Allahu Teâlâ’ya olan yakınlığı anlatan Erzurûmî, Peygamber Efendimize (s.a.v.) yakınlığın nasıl olacağı hakkında da bilgi verir. Ona göre bu yakınlık iki şekilde gerçekleşmektedir: Birincisi Karâbet-i Tîniyye, ikincisi ise Karâbet-i Dîniyye’dir. İlk yakınlık türünde Peygamber Efendimize (s.a.v.) kan bağıyla bağlanan kimseler kast edilmiştir. Bu yakınlığa sahip zevâta hürmet, ta’zim ve muhabbet her mü’mine vaciptir. İkincisi ise dîni yakınlıktır. O, her iki yakınlık türünün birleştiği durumları “Nûr’un alâ nûr” olarak tanımlar. Yani ona göre bu, en üstün seviyedir.⁵⁴

Erzurûmî’ye göre insan, mutlaka iki şeyden birisine yakındır. Ya Allah’a ya da şeytana. Allah’a yakın olandan güzel sözler, sırlar, hikmetler ve iyi ahlâk ortaya çıkar. Şeytana yakın olandan ise şeytânî rezil bir ahlâk ortaya çıkar.⁵⁵ Namaz, bu kötü ahlâkın ortaya çıkmasını engelleyen bir ibadettir. Hatta secde; kurb ve fenafillâha işaretidir.⁵⁶ Zira namazda en çok, secdede huzur duyulur. Çünkü Allah’a yakınlık en çok secde anında vukû bulur. Bu yakınlığın fazla olması nedeniyle şeytan secdedeyken insana yaklaşamaz. Şeytan yaklaşamayınca

⁴⁷ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, ss.71-72.

⁴⁸ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.114.

⁴⁹ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.145.

⁵⁰ Buhârî, Rikak, 38. Hadisin tamamı şöyledir: “Kim benim veli kuluma düşmanlık ederse ben de ona harp ilan ederim. Kulumu bana yaklaştran şeyler arasında en çok hoşuma gideni, ona farz kıldığım şeyleri eda etmesidir. Kulum bana nafîle ibadetlerle yaklaşmaya devam eder, sonunda sevgime erer. Onu bir sevdim mi artık ben onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, yürüdüğü ayağı (aklettiği kalbi, konuştuğu dili) olurum. Benden bir şey isteyince onu veririm, benden sığınma talep etti mi onu himayeme alır, korurum. Ben yapacağım bir şeyde, mü’min kulumun ruhunu kabzetmedeki tereddüdüm kadar hiç tereddüde düşmedim: O ölümü sevmez, ben de onun sevmediği şeyi sevmem.” Burada veli ile Allah’ı bilen, ibadetlerine düzenli ve ihlâsla devam eden kimse kastedilmektedir.

⁵¹ Mevlânâ Mesnevî’inde şu dizerlerle kurb-ı nevâfil hadisine işaret eder: “Mademki sen, hayret âlemine daldın da kendinden geçtin, kendini Hakk’a verenlerden oldun; ben de senin olurum, hadisinin sırrına erdin. Bu bir gerçektir ki: Varlığı Hakk’a verene, Hakk, kendi lûtfunu, keremini ihsân eder.” Mevlânâ, *Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi*, Terc. ve Şerh.:Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006, c.1, s.141, Beyit No: 1939.

⁵² Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 3.defter, s.475.

⁵³ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.68.

⁵⁴ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.74.

⁵⁵ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, s.182.

⁵⁶ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 1.defter, s.52.

da Allah'ı unutturan maddî ve mânevî düşünceler azalır. Secdede huzurun daha fazla olmasının sebebi de budur.⁵⁷

Namaz, Rab ile kul arasında bir kavuşmadır ve hatta mü'minin mi'racıdır. Hakikat böyleyken namazda gönlü Rabbinden gayri her şeyle dopdolu olan, kimin huzurunda bulunduğunu bilip idrak edemeyen; rıza, kurbet ve vuslat yolunu seçmeyip hevâ ve hevesiyle ömrünü zâyî eden kimse gerçekten bir sarhoşluk içerisindeydir.⁵⁸

Erzurûmî, namaz esnasında kulluk borcunun yerine getirilmesiyle Hakk'a hizmet edildiğini, bânının Hakk'a dönmesiyle de kurbetin yaşandığını şu sözlerle dile getirir:

“Namazda hem hizmet, hem kurbet ve hem de vuslat vardır. Âzâ ve cevâhirimizle zâhiren emr-i şerîfi ifa ve eda etmek hizmettir. Ve aynı namazda, bânının Cenâb-ı Hakk'a teveccüh ve ikbal de kurbet ve tarîkattir. Namazda kılanın üns ve huzura müstağrak olması ise vuslat ve hakîkattir. Lakin heyhat... Namazı bu vechile bilip böylece kılan kaç Müslüman vardır bilmiyorum. Amma dersiniz ki: Efendim, bizim imanımızdan mı şüphe ediyorsun yoksa? Hâşâ ve kella... İman, a'zam-ı niam-ı ilahiyedir. Fakat mü'min sen de insaf et... Bu nasıl imandır ki sahibini Hz. Allah (c.c) dan uzaklaştırır da mâsivâyâ, nefse, şeytana teveccüh ve ikbal ettirir. Daha bu âlemdeyken bu iman nûru, bu İslam nûru, insanı ahlak-ı zemîme pisliklerinden, nefis, hevâ ve dünyaya meyil ve muhabbetten kurtarmaya kâfi olmuyor da yevm-i âhirette 'O günde bütün sırlar yoklanıp meydana çıkarılacaktır.'⁵⁹ Evet, acaba orada ve o vakit nasıl kifayet edecektir? Ve bu mü'min bu hal üzere nasıl mutmain olarak durabiliyor, ben şaşıyorum.”⁶⁰

Gerçekten Erzurûmî'nin dikkat çekmiş olduğu bu husus önemlidir. Zira her namaza bu farkındalıkla durmak gerekmektedir. Ancak günümüz insanının dünya işleriyle zihni meşguliyeti o kadar fazla ki bu, ibadetlerde aynı özenin gösterilmesine engel olmaktadır. Üstelik söz konusu halin vicdânî sorgulaması da yapılmamakta ve bu hâl üzere ibadetlere devam edilmektedir. Sonuçta, kılan namaz kulu ıslah edici, kötü ahlakını iyiye dönüştürücü rol oynamamaktadır.

3. SONUÇ

Osman Bedrüddin Erzurûmî; Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş, Erzurum ve çevresindeki insanlara sahip olduğu ilim ve irfâmı yaymak için kendisini vakfetmiş gönül erlerinden biridir. Eserleri tarandığında onun dîni ilimlere ve özellikle de tasavvufa olan hâkimiyeti göze çarpmaktadır. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat akîdesine sadık kalmaya özen gösteren Erzurûmî, sohbetlerinde sade ama anlaşılır bir anlatım tarzını tercih etmiş, derin bilgi birikimine rağmen muhataplarının seviyesine inebilmiştir. Tasavvuf sahasında mevcut hemen hemen her konuda görüş beyan etmiş olan Erzurûmî, bu fikirlerini Kur'an ve sünnetten örneklerle delillendirmiştir.

Bu çalışmamızda kurbîyyet görüşüne odaklandığımız Erzurûmî konuyla ilgili olarak özetle şunları kaydetmiştir:

Allah'a kurbet; evliyaullaha muhabbetle ve hizmetle; kalpte Yüce Yaratıcıyı en derinden hissetmekle, beden muhabbet ateşiyle temizlenip paklanmasıyla, kula ârız olan çeşitli belâ ve musîbetlerin Allah'tan geldiğini bilmekle, zâhiren ve bânînen tevhîd ehli olmakla, kalbin sivâdan boşalmasıyla, namazla ve en çok da secde anında ve son olarak da nefsin kötülüğünü terk etmekle elde edilir.

KAYNAKÇA

Aclûnî, Ebu'l-Fidâ İsmail b. Muhammed, Keşfü'l-hafâ ve Muzîlu'l-İlbâs, Tashîh: Ahmed el-Kalaş, Mektebetü'l-Turâsîl İslâmî, Halep, Tarihsiz.

Altunkaya, Mustafa, Sûf Hareketi Tarihi, Çıra Akademi Yay., İstanbul, 2017.

Altunkaya, Mustafa, Ebu'l-Mecd Mecdûd b. Adem-i Senâî ve Tasavvuf Anlayışı, Çıra Yayınları, İstanbul, 2017.

Ateş, Süleyman, Diyanet İslam Ansiklopedisi, Kurb Maddesi, 2002.

Belkîrat, Bezim, Osman Bedreddin Erzurûmî (İmam Efendi) Hazretleri ve Tasavvuf Anlayışı, Ankara Üniv., İlahiyat Fak., Basılmamış Lisans Tezi, Ankara, 1999.

⁵⁷ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 1.defter, s.58.

⁵⁸ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 3.defter, ss.382-383.

⁵⁹ Tânk 86/9.

⁶⁰ Erzurûmî, *Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II*, 4.defter, ss.18-19.

- Cürcâni, Ali İbn Muhammed es-Seyyîd eş-Şerîf, Kitâbu't-Tâ'rîfât (Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü), Terc. ve Şerh.: Ârif Erkan, Bahar Yayınları, İstanbul, 1997.
- el-Muhâsibî, Hâris b. Esed, el-Mesâil fî a'mâlî'l-kulûb ve'l-cevârih, Tahk.: Abdülkadir Ata, Mektebetü't-Turâsî'l-İslâmî, Kahire, 1969.
- Erzurûmî, Osman Bedrüddîn (İmam Efendi), Gülzâr-ı Sâminî-Sohbetler I-II, Marifet Yay., İstanbul, 2004.
- es-Serrâc, Ebû Nasr et-Tûsî, el-Luma', Tahk.: Abdulhalîm Mahmûd ve Abdülbâki Surûr, Dâr'ül-Kütüb'ül-Hadis, 1960, Mısır.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, Lîsânu'l-Arab, Dâru İhyâi't- Turâsil-Arabî, Beyrut, 1999.
- Kâşânî, Abdürrezzak, Letâifu'l-a'lâm fî îşarâtı ehli'l-ilhâm, Çev.: Ekrem Demirli, İz Yayıncılık, İstanbul, 2015.
- Kelâbâzî, Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf, Haz.:Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul,1992.
- Kılıç, Cevdet, Osman Bedreddîn Erzurûmî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri (Harput'ta Yaşamış Bir Erzurumlu Âlim ve Mutasavvıf), Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu, 26–28 Haziran 2006. (Yayınlanmamış Sempozyum Bildirisi), c.II, ss.33–55.
- Kuşeyrî, Abdulkerim, Kuşeyrî Risâlesi, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.
- el-Malatî, Şeyh Hacı Hamîd Hamdî-i Vâni, Zübdetü'l-İrfân Fi Tedkiki'l-İtkân-Kur'ân Tetkiklerinde İrfân'ın Özü, Tahk., Terc. ve Transk.: Mustafa Altunkaya, Mevhibe Altunkaya, Çıra Akademi, İstanbul, 2016.
- Mevlânâ Celaleddîn, Fîhi Mâ Fih, Çev.: Abdülbaki Gölpınarlı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1959.
- Mevlânâ Celaleddîn, Fîhi Mâ Fih, Terc.: Ahmed Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın, İz Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Mevlânâ Celaleddîn, Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi, Terc. ve Şerh.:Şefik Can, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2006.
- Muhyiddîn-i Arabî, Mir'âtül-İrfan, Toker Matbaası, İstanbul, 1969.
- Soysaldı, İhsan, Osman Bedrüddîn Erzurûmî (ö.1924)'nin Tasavvuf Felsefesi Üzerine Bir İnceleme, Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi, Ankara, 2003, ss.273–282.
- Soysaldı, İhsan, Osman Bedrüddîn Erzurûmî(ö.1924)'nin Bazı Dini ve Tasavvufî Kavramlara Yaklaşımı, Harran Üniv. İlah. Fak. Derg., Yıl:10, Sayı:14; ss.109-120.
- Soysaldı, İhsan, Osman Bedrüddîn Erzurûmî'nin Mektûbat İsimli Eserindeki Bazı Tasavvufî İstihlâlar, Fırat Üniv. Harput Araştırmaları Dergisi, c.II, sayı I, Elazığ, 2015, ss.1–20.
- Soysaldı, Mehmet, İmam Efendi'nin Öğretilerinde Tasavvufî Yorumlar, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14–16 Mayıs 2015, ss.63–74
- Tatlıhoğlu, Kasım, Bir Mutasavvıf Olarak Osman Bedrüddîn Erzurûmî'nin (1858–1922) Tasavvuf Düşüncesi Bağlamında “İnsan-ı Kâmil” Anlayışı, Fırat Üniversitesi Harput Uygulama ve Araştırma Merkezi Uluslararası Harput'a Değer Katan Şahsiyetler Sempozyumu, Elazığ 14–16 Mayıs 2015, ss.109–120.
- Türkmen, Enver, Osman Bedrüddîn Erzurumî'nin Gülzar-ı Sâminî'sinde Bulunan Âyetlerin Tasavvufî Yorumları ve Rûhu'l-Beyan Adlı Tefsirle Karşılaştırılması, Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2007.
- Yerebasan, Ülkü, Osman Bedrüddîn Erzurûmî Hz.lerinin Felsefî Görüşleri, Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Elazığ, 2003.